

HADIÉRETTSÉGI, HADIBIZONYÍTVÁNY

Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei

SZABÓ RÓBERT

WAR GRADUATION, WAR CERTIFICATE
School Benefits for Soldier-students in World War I

In the research of World War I, alongside the history of the war itself, increasing attention is being paid to the exploration of the characteristics of the hinterland. Yet wartime education and its actors have remained a relatively unresearched field so far. In an attempt to partially fill in this gap, the paper explores the special situation of soldier-students who entered the army as volunteers or conscripts, as well as the system of benefits that was offered to them in order to facilitate for them to complete their studies. In the almost complete lack of relevant scholarly literature, the research was mostly based on archival material.

Keywords: World War I, soldier-student, war graduation

Az első világháború kiterjedése alapvető változásokat hozott az oktatási körülményekben, így a középiskolák életében is. A háborús viszonyok érintették egyrészt a középiskolai tanárokat, akik már az első háborús tanévben (1914–1915) számos új feladattal „gazdagodtak” (pénzsegélyek és hadikölcsönök népszerűsítése és begyűjtése, háborús ünnepek megszervezése, iskolai konyhakertek gondozása stb.) iskolán túli kötelezettségeik mellett.¹ Ugyanakkor, mivel a tanítók, tanárok felét már ebben a tanévben behívták, (a szakmai és erkölcsi szempontból gyakran kétes színvonalú helyettesítő tanárok alkalmazása mellett)² egyre többen kényszerültek magasabb óraszámban (heti 20-22 óra a korábbi 16-18 óra helyett) tanítani.³ Emiatt, míg 1914–1915-ben a tanári kar is „önfelál-

Szabó Róbert, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsész tudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Társadalom- és gazdaságtörténeti Doktori Program. Az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

- ¹ Bihari Péter: *Lövészármok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Bp., 2008. 146–147.
- ² Mann Miklós: *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Bp., 2002. 85.; Bihari Péter: *1914. A nagy háború száz éve*. Bp., 2014. 400.
- ³ *Katalizma. Berkeszi István első világháborús naplója*. Vál., bev., jegyz. Marosvári Attila. Békéscsaba, 1989. 61.; Mann: *Budapest*, 85.; Bihari: *Lövészármok*, 98.

dozó buzgósággal” látott hozzá az ifjak neveléséhez, a háború elhúzódása lassacskán a pedagógusok kifáradásához vezetett.⁴

Másrészt a háború felbolygatta a középiskolai tanulóifjúság mindennapjait is.⁵ Többek között, számos iskolai épületet lefoglalt a hadsereg sebesültkórház céljára,⁶ ami épület-hiányhoz és osztályok összevonásához vezetett. Tovább növelte a zsúfoltságot a háború utolsó éveiben mind kritikusabbá váló fűtő- és nyersanyaghiány,⁷ aminek következménye az iskolai „kényszerszünetek” számának és hosszának növekedése, illetve a tanév meg rövidülése (októbertől májusig tartott a korábban általános szeptembertől júniusig helyett) lett.⁸ Sőt, mivel 1915-ben a háborús vészhelyzetre hivatkozva csökkentették az iskolák számát,⁹ illetve a háború hatásaként a létfenntartás sokak számára jelentősen megnehezült, a fiatalok által elkövetett bűncselekmények száma jelentősen megnőtt a háborús esztendőben.¹⁰ Mindeközben a tanárokhoz hasonlóan fogták „háborús munkára” a tanulóifjúságot is: a gyűjtési akciókban, illetve hadikölcsön-jegyzésben való közreműködésük mellett részt vettek a mezőgazdasági munkákban, valamint különféle ruhadarabokat készítettek a hadsereg felszerelésének pótlására is¹¹ (ezek voltak az úgynevezett „hadijótékonyságok”).¹²

Mindezt figyelembe véve, megállapítható,¹³ hogy a háború lassan ellehetetlenítette a rendes tanítást.¹⁴ A tankerületi főigazgatók,¹⁵ de még a vallás- és közoktatásügyi miniszter¹⁶ is, tehetetlenek voltak azzal a tendenciával szemben, miszerint az oktatási körülményeket ért háborús hatások következményeként a tanulmányi színvonal és a fegyelem radikálisan romlott. Ugyanakkor az állam legfontosabb feladatának már nem is azt tekintette, hogy megpróbálja visszafordítani ezt a folyamatot, hanem hogy támogassa a már

⁴ Komárik István: A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története. 1860–1935. I. rész. In: *A Kalocsai Jézus-Társasági Érseki Szent István Gimnázium Értesítője az 1934–35. jubileumi tanévben*. Kalocsa, 1935. 25.

⁵ Bihari: 1914, 400.

⁶ Szoleczky Emese: *Háborús háttérország – 1914*. In: *Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Szerk. Szakály Sándor. Bp., 2015. 49.

⁷ Mann: *Budapest*, 85–91.

⁸ *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Szerk. Kaba Eszter. Bp., 2018. 95.

⁹ Molnár Zoltán: *Mindennapi sorsok – A háborús háttérország megpróbáltatásai*. In: *Egy ezred év viharában*, 211.

¹⁰ Völgyesi Zoltán: *Harctértől a háttérországig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Bp., 2016. 131.

¹¹ Torma Attila: *Győr városa az I. világháború alatt*. Győr, 2016. 176.

¹² Tallózás a szegedi Értesítőben. *Szeged és Vidéke* 1916. július 22. 3.

¹³ Ezt részletesebben bemutattam: Szabó Róbert: „... Legyenek őhelyettük gyermeküknek atyjuk...” Az első világháború hatása a Kalocsai Érseki Főgimnázium tanulóifjúságára. *Clio Műhelytanulmányok* 1 (2019) 6.

¹⁴ Torma: *Győr*, 65.

¹⁵ Az 1883. évi XXX. törvénycikk írta elő a középiskolákra vonatkozóan, hogy felettük az állami főfelügyeleti jogot a király nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, közvetlenül pedig a tankerületi főigazgatók gyakorolják. Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Bp., 2000. 224.

¹⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot 1913 februárjától 1917 júniusáig Jankovich Béla, majd 1918 májusáig Apponyi Albert gróf töltötte be. A világháború utolsó szakaszában, 1918 májusától 1918. október végéig ifjabb Zichy János gróf lett az oktatásügyi első személye. Mann Miklós: *Oktatáspolitikai dualizmus korában*. In: *Magyarországról és Európáról*. Szerk. Szabolcs Ottó. Bp., 1996. 84–85.

„fél lábbal a fronton lévő”, önkéntesként bevonuló vagy évről évre besorozott középiskolás korú ifjakat, akik kénytelenek voltak félbehagyni tanulmányaikat.

Ezek a tanulók – mivel párhuzamosan rendelkeztek tanulói jogviszonnal és teljesítettek aktív katonai szolgálatot – a „katona-tanuló”, vagy másként a „diák katona” elnevezést kapták. Tanulmányomban az ő helyzetükkel kívánok foglalkozni, s bemutatni, milyen hátrányokat szenvedtek el a háború miatt tanulmányaik terén.¹⁷ Bár igaz, hogy a számukra biztosított különféle kedvezmények (az egyévi önkéntesség rendszerének átalakítása, a hadiérirettségi vizsga bevezetése, a magánvizsga letételére jogosultak körének kiterjesztése, az érettségi előkészítő-tanfolyamok megszervezése) elősegítették tanulmányaik folytatását és formális lezárását, valójában a felmerülő belső és külső tényezők rendkívüli módon rontották a tényleges tanulási teljesítményüket. E hipotézis alátámasztásához górcső alá kell vennünk egyrészt a háború kitörésétől (1914. augusztus) az érettségi előkészítő-tanfolyamok megszervezéséig (1916. május) tartó, kétéves időszakot, amely egyértelműen tükrözi, hogy a kormány nem számított a háború elhúzóására, másrészt az érettségi előkészítő-tanfolyamok és a nagy számban megszervezett magánvizsgák „korát” (1916. május–1918. október).

A katona-tanulók helyzetére vonatkozó legfontosabb intézkedések áttekintése során – amelyek következményeit egyéni életutak bemutatásával kívánom érzékeltetni – forrásként főleg levéltári dokumentumokra¹⁸ és a sajtóra¹⁹ támaszkodtam.

Az egyévi önkéntes kedvezmény rendszerének átalakítása

A katona-tanulók körébe tartozó középiskolás ifjak bevonulásának első szakaszát a még iskolát látogató, a szükséges életkort²⁰ azonban már betöltött tanulók önkéntes jelentkezése jelentette. A sajtó már 1914 októberében arról cikkezett, hogy míg Németországban

¹⁷ A témával kapcsolatban már korábban írtam a *Clio Műhelytanulmányokban*. Jelen tanulmány szövegének egy változatához lásd „Fütyültünk az érettségire, a gimnáziumra, a tanári karra” – Az érettségi előkészítő-tanfolyamok rendszere. *Clio Műhelytanulmányok* 2 (2020) 8.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára I. A vallás- és közoktatásügy kormányzata. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1954) (= VKM). K500 Egyetemekre, fiúiskolákra, középiskolákra vonatkozó iratok (1868–) 1915–1918. K500/a. 160–168. csomó. Tanulók háborús vizsgakedvezménye; Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (= KFL) VI. Egyéb intézmények iratai (1766–20. sz.) 1. Kalocsai Érseki Főgimnázium.

¹⁹ A kutatásban felhasznált, 1914 és 1918 között megjelenő napi- és hetilapok a következők voltak: *Az Ujság, Budapesti Hírlap, Kecskeméti Napló, Kecskeméti Ujság, Magyarország, Mohácsi Hírlap, Népszava, Pesti Hírlap, Somogyvármegye, Szeged és Vidéke, Világ*.

²⁰ A háború előtt az újoncoszási törvények alapján azokat sorozták be, akik az adott esztendőben éppen a 21. életévüket töltötték be. Erről Magyarországon az 1889. évi VI. törvénycikk rendelkezett. *Magyarország az első világháborúban*. *Lexikon A–Zs*. Szerk. Szijj Jolán – Ravasz István. Bp., 2000. 710.

mintegy 2 millió tanuló jelentkezett önként a háborúba,²¹ addig Magyarországon, a „lekesedés hazájában” e szám jóval kisebb volt. A *Magyarország* című lap szerint ennek oka abban rejlett, hogy – bár arra számítottak, hogy 1915 tavaszára a háború befejeződik²² –, a tanulmányok félbeszakadásának, a még hátralévő osztálybizonyítvány(ok), illetve az érettségi bizonyítvány elvesztésének veszélye visszatartotta őket.²³ A VIII. osztályos, végzős tanulók ezért felhívták „az illetékes körök figyelmét az ifjúság magasztos és dicséretreméltó törekvésére”: azt kérték, hogy az érettségi vizsga letételének lehetőségét hozzák előbbre, sőt (a békeidőben megszokott májusi–júniusi vizsgaidőszak helyett) akár már ősszel bonyolítsák le azt.²⁴ Egy héttel később a *Budapesti Hírlap* a tanári körök kezdeményezésére hivatkozva szorgalmazta, hogy a háború miatt az érettségi vizsgákra a karácsonyi szünet alatt kerüljön sor.²⁵ Ezt az ötletet hamarosan több más újság is magáévá tette,²⁶ így annak híre országszerte terjedt.²⁷

Ennek ellenére a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem adta meg a kért kedvezményt,²⁸ csupán annyi engedményt tett, hogy az ekkor kiadott, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 137975/V–1914. sz. rendelete (kelt 1914. október 12.) értelmében a szülei jóváhagyásával, önként hadba vonuló, végzős tanulókat – miközben a háborúban vannak – nem tekintik „kimaradottnak”, azaz, ha visszatérnek, tanulmányaikat ott tudják folytatni, ahol abbahagyták, és az adott tanévet sem kell ismételniük.²⁹ Vagyis, ha az érintett tanulók a háborúból hazatérnek, akkor rendes tanulóként, az 1914–1915. tanév május–júniusi vizsgaidőszakában letehetik vizsgáikat, míg, ha „az idő nagyon elnyúlana” (vagyis a háború elhúzódna), későbbi intézkedések által rendelkezésükre áll majd a magánvizsga letételének lehetősége.³⁰

Ugyanakkor az említett törekvés feltételezhetően hozzájárult ahhoz, hogy a hónap végén a honvédelmi miniszter rendelkezzen az érintett, aktív hadi szolgálatot teljesítő katona diákok helyzetéről. Mivel Magyarországon már 1882 óta létezett az úgynevezett „egyévi önkéntesség” rendszere³¹ – amely azok számára jött létre, akiket a továbbtanulás-

²¹ A német tanulóifjúságra vonatkozó létszám (2 millió fő) bizonyára túlzó, ugyanis a háború folyamán kb. félmillió fő jelentkezett önkéntesként. Jellemző azonban, hogy az önkéntesek zöme fiatal volt: több mint 50%-uk 20 éves volt – ami a Német Birodalomban a hadrafoghatóság alsó korhatárát jelentette –, 90%-uk pedig 25 év alatti. Ezzel szemben az Osztrák–Magyar Monarchiában jelentkező diákok létszáma valóban kevesebb volt: 1914. szeptember végéig például Bécsből 184, Grazból 38, Prágából 14 ifjú csatlakozott a hadsereghez. Alexander Watson: *Acélyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*. Bp., 2016. 92–101.

²² Felhívás a középiskolai ifjúsághoz. *Pesti Hírlap* 1914. október 18. 13.

²³ Az 1883. évi XXX. törvénycikk, amely a dualizmus korában a középfokú oktatásra vonatkozó legfontosabb előírásokat, s így az érettségi vizsga intézményének legfontosabb ismérveit is rögzítette, nem tartalmazta a háborús állapotokra vonatkozó előírásokat. Háborús érettségi. *Budapesti Hírlap* 1914. október 14. 1.

²⁴ A tanulóifjúság a háborúban. *Magyarország* 1914. október 2. 8.

²⁵ Az érettségi. *Budapesti Hírlap* 1914. október 13. 11.

²⁶ Az érettségi bizonyítvány. *Pesti Hírlap* 1914. október 20. 8.

²⁷ A kaposvári gimnazisták és a háború. *Budapesti Hírlap* 1914. október 21. 11.

²⁸ A közoktatásügyi miniszter a középiskolákról. *Népszava* 1914. október 20. 5.

²⁹ Kedvezmény a hadbavonult tanulóknak. *Az Újság* 1914. október 14. 4.

³⁰ A közoktatásügyi miniszter a középiskolákról. *Népszava* 1914. október 20. 5.

³¹ A közös hadseregben már létező egyévi önkéntességi rendszer a Magyar Királyi Honvédség tartalékos tisztikarának alapját nyújtó katonai rendszerként került megszervezésre 1882-ben. Létrehozásának elsőd-

ban, esetleg szakmai karrierjében akadályozott volna a minimum kétesztendő kötelező katonai szolgálat –, a legkézenfekvőbb megoldásnak e kedvezmény keretrendszerének átalakítása tűnt.

A háború következtében bevezetett változtatások alkalmazási lehetőségeiről a Honvédelmi Minisztérium 17139/1914. elnöki B. sz. rendelete (kelt 1914. október 26.) tudósított. A rendeletet azért adták ki, mert 1914 nyarán–őszén került sor az 1894-es és 1895-ös születésű, ekkor 19 és 20 éves férfiak besorozására, utóbbiak között pedig több, még a középiskolák utolsó vagy utolsó előtti évfolyamát látogató tanuló is volt. Ezek – középiskolai tanulmányaik befejezését követően, ha a háború nem tört volna ki – mint egyévi önkéntesek teljesíthették volna katonai szolgálatukat. A háború kitörésével viszont, mivel várható volt, hogy besorozzák őket is, nemcsak az egyévi önkéntesség lehetőségének kihasználásától estek volna el, hanem kénytelenek lettek volna félbehagyni tanulmányaikat is.

E problémát megelőzendő, a rendelet kiterjesztette az egyévi önkéntesség lehetőségét a háborúba önként jelentkező, főként 20 esztendő (1894-ben született), valamint (szórványosan) a 19 esztendő (1895-ben született)³² középiskolás tanulók számára. (Ugyancsak élhettek a lehetőséggel a már 1914. október 1-e előtt önkéntesen bevonult diákok is.) A rendelet lehetővé tette, hogy ha a tanulók bevonulnak, és a fronton mint „egyévi önkéntes-jelöltek” katonai szolgálatot teljesítenek, akkor tanulmányaik későbbi befejezéséhez szabadságot nyerjenek. A rendelet értelmében, ha a bevonultak egyéves szolgálati ideje lejár, mire a háború véget ér, akkor azonnal szabadságot adják nekik, míg abban az esetben, ha erre hadiszolgálatuk teljesítése közben kerül sor, tanulmányi célból hazatérhetnek, majd e szabadság lejáta után a fronton leszolgálgják az egy esztendőből még hátralévő időt.

Az egyévi önkéntesség rendszerének átalakításában a tanulók számára a legjelentősebb kedvezményt az jelentette, hogy amennyiben a jelöltek a „tudományos képzettség”, azaz a szükséges osztálybizonyítvány(ok), illetve az érettségi vizsga bizonyítványának megszerzését hivatalosan is igazolták, akkor véglegesen elnyerhették az egyévi tényleges szolgálat kedvezményét, vagyis újabb katonai szolgálatot többé nem kellett teljesíteniük.³³

leges oka a krónikus tiszthiány volt. A honvédség egyévi önkénteseinek képzését kezdetben központilag végezték, ám 1889-től a megnövekedett létszám miatt mindegyik kerület székhelyén önkéntes iskolák létesültek. Ezek 1912-től tartalékos tiszti iskolává alakultak át. Az önkéntesek kb. 1 éven keresztül előbb gyakorlati, majd elméleti oktatáson vettek részt, ezt követően pedig tanulmányi eredménytől függően érthettek el rendfokozatokat (pl. hadapród-tiszthelyettes, zászlós, hadnagy), s így tartalékos tisztekké válhattak. Az egyévi önkéntességi képzés a háború kezdetén megváltozott: kéthavi újonckiképzés után a tartalékos tisztek pótalakulatokhoz kerültek, majd további háromhavi képzést követően a menetszázadokkal jutottak ki a frontra. Berkó István: Az egyévi önkéntesek. In: *A magyar királyi honvédség története 1868–1918*. Szerk. Berkó István – Gróf Csáky Károly. Bp., 1928. 146., 163–170.

³² Ugyancsak érvényes volt a rendelet tartalma a hasonló helyzetben lévő, 1892-ben, illetve 1893-ban született középiskolai tanulókra. Báró Hazai Samu: Honvédelmi Minisztérium (= HM) 17139. elnöki B. sz. Körröndelete a Népfőlkelői szolgálatra bevonult 19. és 20. éves ifjak egyévi önkéntesi kedvezménye tárgyában. In: *Rendelei Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek 1–79. számig*. Bp., 1915. 461.

³³ Uo.

A hadiérettségi intézményének születése

A fennálló helyzetet bonyolította, hogy 1915 elején kiadtak egy újabb, az 1915. évi II. törvénycikket,³⁴ ami a korábbiakhoz képest jelentősebben érintette a középiskola felső osztályaiba (V–VIII.) járókat is, mivel a védkötelezettség alsó határát 18 esztendőre szállította le.³⁵ Ezzel kibővült az átalakított egyévi önkéntességi kedvezmény által érintett tanulók köre, mivel az 1914. októberi rendelet az 1895–1896-os évfolyamra nem vonatkozott. A kormány előtt tehát az a feladat állt, hogy megoldja a már korábban bevonult, illetve az 1915 első felében besorozásra váró, 1894–1896 között született tanulók problémáját, hogy ha tanulmányaikat a haza „védelme” céljából félbe is kell szakítaniuk, legalább ne veszítsenek el tanulmányaikból egyetlen tanévet sem.

Az említett cél érdekében fogadták el „a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről” szóló, 1915. évi XIII. törvénycikket, amely szerint az állam megvédi a bevonuló, ifjú nemzedéket azoktól a hátrányoktól, amelyek a bevonulás miatt tanulmányaik terén érhetik őket. A törvény 6. §-a lehetővé tette, hogy az illetékes miniszterek az iskolák tanulmányi és vizsgarendszerében rendkívüli intézkedéseket eszközöljenek, illetve, amennyiben szükséges, a korábbiaktól eltérő könnyítéseket állapítsanak meg.³⁶ Az e szellemiségben született, háború által érintett középiskolásokra vonatkozó konkrét intézkedéseket „a tényleges népfölkelési szolgálatra behívandó főiskolai, középiskolai és a középiskolákkal hasonrangú intézetek növendékei részére nyújtandó tanulmányi kedvezményekről” szóló, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 913/1915. elnöki sz. rendelet (kelt 1915. január 26.) tartalmazta, amely a hadiszolgálatra alkalmas 1891.,³⁷ illetve 1895–1896. évben született tanulók helyzetét korcsoportok szerint szabályozta.

Eszerint az V–VII. osztályosok számára ki kellett adni az ötödik, hatodik, illetve hetedik osztályos tanév elvégzéséről szóló osztálybizonyítványt a tanévben addig elért eredményeik alapján, bevonulásuk előtt egy héttel – vagyis valódi (írásbeli és szóbeli) osztályvizsga megszervezése nélkül. Ugyanakkor a VIII. osztályosok számára azt írta elő a rendelet, hogy lehetőség szerint a tanárok a tananyag „lényeges részeit” számukra 1915 márciusának végéig befejezzék, annak érdekében, hogy „a tanév vége előtt bizonyítványt nyert tanulók ismereteiben nagyobb hiányok ne merüljenek fel”. A tananyag gyorsított lezárását követően ők már márciusban leteheték a valódi, de a békeidők alatt megszokott komplex (írásbeli és szóbeli) vizsga helyett a csupán írásbeli osztályvizsgát. A rendeletben a leginkább rendkívüli elem az volt, hogy az osztályvizsga-bizonyítvány kiadását egy úgynevezett „szabályszerű előzetes elbírálás” követte, ami annyit jelentett, hogy a végzős

³⁴ Nagy Endre: Az első világháború diák-katonái. *Soproni Szemle* 70 (1977) 1–4. sz. 69.

³⁵ *Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején.* Szerk. Gyenesei József. Kecskemét, 2015. 13–14.

³⁶ 1915. évi XIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről. [Szentesítve: 1915. június 9., kihirdetve: 1915. június 15.] In: *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye. II. füzet.* Bp., 1915. 1084–1085.

³⁷ A felsorolásban azért nem szerepel az 1892–1894. között születettek évfolyama, mert ezekről a Honvédelmi Minisztérium az egyévi önkéntesség rendszerének említett átalakításakor (1914. október) egyszer már rendelkezett.

tanulókat azok középiskolai előmenetele alapján az intézetek lényegében „éretté” nyilvánították. Az úgynevezett hadiérirettségi bizonyítvány megszerzéséhez tehát az érintett tanulóknak nem kellett vizsgát tenniük, a jegyeket az iskolai igazgatóság és a tanári testület a tankerületi főigazgatóval, vagy távolléte esetén annak helyettesével együtt, egy konferencia keretében határozta meg.³⁸

Nem született konkrét intézkedés viszont az említett rendeletekben a már korábban bevonult katona-tanulók helyzetének rendezésével kapcsolatban. Erről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 2232/1915. elnöki sz. rendelete intézkedett, amely kimondta, hogy az 1914–1915-ös tanév első felében bevonult nyolcadik osztályos tanulók – amennyiben tanulmányi célból szabadságot nyernek – bármikor magánvizsgára bocsáthatók, érettségi bizonyítványuk pedig az utóbbi alapján állítható ki.³⁹ Homály fedte viszont a továbbiakban is azok helyzetét, akik a szükséges életkorhatárt betöltve, ám alacsonyabb iskolai osztályt látogatva vonultak be a háborúba.

Az érettségi előkészítő-tanfolyamok megszervezése

A 1914–1915-ös tanévben hozott rendelkezésekből kiolvasható, hogy a kormány nem számított a háború elhúzódására: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is abból indult ki, hogy 1915-ben a háború győztesen befejezhető. A *Magyarország* 1915. decemberben úgy vélte, hogy a normál érettségi vizsgák elmaradása egyszeri,⁴⁰ „tűzoltó-jellegű” megoldás lesz.⁴¹ Ezt az álláspontot igazolják a hadiérirettségi-bizonyítványok kiosztásának körülményei is.⁴²

³⁸ KFL VI.1. 63/1915. Rendelet az 1891, 1895 és 1896. években született tanulókra nézve.

³⁹ KFL VI.1. 224/1915. a.) A besorozott tanulók VIII. o. vizsgálata.

⁴⁰ E várakozással szemben, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 48230/V–1916. sz. rendelete (kelt április 29.) nyomán a nyolcadikos osztályvizsgák érdemjegyei alapján került kiadásra a hadiérirettségi bizonyítvány 1916-ban is. KFL VI.1. 211/1916. Hadi érettségi és bizonyítványok kiadása elrendeltek.

⁴¹ Szerkesztői üzenetek. *Magyarország* 1915. december 12. 21.

⁴² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium előírta (1915. február 13.), hogy a nyolcadikosként besorozott tanulók számára az osztály- és érettségi bizonyítvány még a bevonulás előtt kiadandó. KFL VI. 1. 79/1915. Rendelkezés a VIII. o. vizsgálatokra vonatkozólag. Két hónappal később, a VKM 38368/V–1915. sz. rendelete (kelt 1915. április 14.) ezt – a Honvédelmi Minisztérium utasítására – annyiban módosította, hogy a bizonyítványokat a bevonulás (1915. április 15.) előtt egy héttel kell kiadni (azaz 1915. április 7–8-án). Április 6-án azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a bevonulás központi elhalasztása miatt arra utasította az iskolákat, hogy a bizonyítványokat még tartsák vissza és folytatódjék a tanítás. Csakhogy az iskolák zöme már kiadta a bizonyítványt a közelgő húsvéti szünetre való tekintettel (március 27-ig), a tanulókat pedig már szélnek eresztették. Ezért utólag kellett jóváhagyni az iskolák intézkedéseit és kimondani, hogy a már megtörtént kiadások miatt a rendelet betartása nem kötelező érvényű. KFL VI.1. 202/1915. Rendelkezés az éretts[égi] bizonyítványok kiadásáról. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a bizonyítványok kiosztásának, illetve az alkalmasnak talált tanulók elbocsátási időpontjának meghatározását a tankerületi főigazgatók hatáskörébe utalta, nagy döntési jogkört biztosítva az iskolák vezetőségének, amelyeknek – méltányossági okokból – a szülők kéréseit kellett figyelembe venniük. Ugyanakkor, a szülők kérésére lehetőség volt arra is, „hogy a már érettségi bizonyítvánnyal ellátott gyermekük az intézetet tovább látogathassa”, viszont egyetlen tanulót sem lehetett arra kényszeríteni, „hogy érettségi bizonyítvánnyal a zsebében újra visszaüljön az iskola padjaiba”. Uj rendelet a hadiérirettségről. *Somogyvármegye* 1915. április 22. 3.

A második háborús tanévben – miután 1915 októberében besorozták az 1897-es évfolyamot is, 1916-ban pedig már az 1898-asokra került a sor – tovább bővült a kedvezményekre jogosult, szolgálatot teljesítő katona-tanulók köre. Olyan intézkedésekre volt tehát szükség, amelyek kielégítő megoldást képesek nyújtani az érintett tanulók egyre növekvő „tömegének”.

E célból egyrészt kiterjesztették a magánvizsga letételére jogosultak körét. Az 1897-es vagy annál idősebb korosztályhoz tartozó katona-tanulók számára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 14090/V–1916. sz. rendelete (kelt 1916. január 29.) lehetővé tette, hogy a tanév hátralévő részében (a nyári szünidőn kívül) bármikor magánvizsgát tethetnek arról az (akármelyik) osztályról, amelybe az 1915–1916-os tanév elején beiratkoztak.⁴³ Másrészt megszületett az érettségi előkészítő-tanfolyamok⁴⁴ koncepciója, amely azt jelzi, hogy immár elhúzódó, akár több iskolai tanéven keresztül is tartó háborúval számoltak.

Az érettségi előkészítő-tanfolyam lényegében azt jelentette, hogy a már korábban bevonult, VI. osztályt végzett (hetedikes), illetve VII. osztályt végzett (nyolcadikos) katona-tanulók, valamint a sorozás alá kerülő, az iskolát még normál módon látogató rendes tanulók gyorsított eljárásban „sajátíthatták el” a középiskolai tanulmányaikból még hátralévő egy-két tanév anyagát, egy-másfél hónapos kurzus keretében. Ezt minden esetben a VII. és VIII. osztályos⁴⁵ tanulókra vonatkozó, „hadi osztályvizsgák”, illetve a „hadiérettségi vizsga” letétele követte, amelyek szerkezete alapvetően eltért a békeidőben (és az első háborús tanévben) lebonyolított vizsgák felépítésétől, mert csakis írásbeli részből állt, szóbelit nem tartalmazott.

A lehetőségről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 40962/1916. elnöki sz. rendelete (kelt 1916. május 10.) adott ki részletes utasításokat. Eszerint az 1916-ban vagy azt megelőzően besorozott, illetve önként bevonult 1898-as (vagy korábbi) évfolyamú katona-tanulók,⁴⁶ amennyiben a VII. osztályt már elvégezték, de a VIII. osztály befejezésére, illetve az érettségi vizsga letételére már nem volt lehetőségük, jelentkezhetnek az érettségi

⁴³ KFL VI.1. 57/1916. Minisz[er]i rendelet a tananyagfelosztással a felső osztályokban.

⁴⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeleteiben rendre felbukkanó „érettségi előkészítő-tanfolyam” elnevezés véleményem szerint a legadekvátabb kifejezés, a tanfolyamoknak azonban volt több más neve is: hívták őket „cursusoknak” vagy „kurzusoknak”, sőt „póttanfolyamnak” is. Emellett, Győri Sándor egyévi önkéntes, tartalékos őrmester, a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulója az érettségi előkészítő-tanfolyamok szinonimájaként a „Studien Urlaub” („tanulmányi kiruccanás”) elnevezést használta (1917. július 5.). MNL OL K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 106061/1917. Győri Sándor egyéves önkéntes tartalékos őrmester, a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulójának kérelme. 1917. július 5.

⁴⁵ A tanfolyamokon való részvételt a középiskola felső osztályaiba tartozó V. és VI. osztályosoknak nem engedélyezték, hiszen ők a katonai szolgálathoz általában még fiatalok voltak, illetve nekik még viszonylag sok idő (3–4 tanév) volt hátra középiskolai tanulmányaik befejezéséig. Ennélfogva számukra a második háborús tanévtől kezdve az önálló felkészüléssel járó magánvizsga lehetősége állt rendelkezésre, amelyhez a hadvezetőség négy hét szabadságot biztosított nekik.

⁴⁶ Mivel a besorozott és besorozásra váró tanulók nagyobb tömegére vonatkozóan kellett intézkedéseket foganatosítani, az előzőt kiegészítő, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 56972/V–1916. sz. rendelete (kelt 1916. május 16.) azt is lehetővé tette, hogy a tanfolyamokra az 1898-as évfolyamú, az iskolát normál módon látogató tanulók vagy a magántanulók is jelentkezzhessenek, amennyiben sikeresen elvégezték a VII. osztályt. KFL VI.1. 264/1916. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatójának leirata

előkészítő-tanfolyamokra. Amennyiben a katonai parancsnokságtól 1916. május 25-e és június 25-a között szabadságot kaptak, az egy hónapos kurzus elvégzésével befejezheték tanulmányaikat: letehették a valódi, ám csupán írásbeli részből álló nyolcadik osztályos osztályvizsgát, sőt az ugyancsak ilyen felépítésű hadiériettség vizsgát is.⁴⁷

Mivel az érettségi előkészítő-tanfolyam koncepciója már a második háborús tanévben beváltotta a hozzá fűzött reményt – azaz, hogy minél több tanuló szerezzék meg a tanulmányai folytatásához vagy befejezéséhez szükséges bizonyítványait –, alkalmazása az utolsó háborús, 1917–1918-as tanévig bezárólag fennmaradt. Az egyes tanévek tanfolyamaira vonatkozó, katona-tanulókat érintő legfontosabb adatokat a releváns miniszteri rendeletek alapján összeállított 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A háborús tanévek érettségi előkészítő-tanfolyamainak időtartama, a részt vett katona-tanulók évfolyama és annak megkezdésekor érvényes osztálya

Háborús tanév	Tanfolyam időtartama	Évfolyam (osztály)
1915–1916	1916. május 25. – június 25.	–1898. (VIII.)
1916–1917	1917. március 1. – április 14.	–1899. (VIII.)
1917–1918	1918. április 1. – április 28.	–1899. (VII–VIII.)
	1918. május 1. – május 24.	–1899. (VIII.)

A katona-tanulók vizsgázási eredményessége

A rendelkezések által fogatosított változtatások alacsony hatékonyságáról tanúskodik, hogy a katona-tanulók a magánvizsgákon, illetve az érettségi előkészítő-tanfolyamokat követő vizsgákon rendkívül gyengén teljesítettek.

A Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola értesítője például kiemelte, hogy a VII. osztályt végzett katona-tanulók úgy kaptak érettségi bizonyítványt az 1915–1916-os tanév érettségi előkészítő-tanfolyamának elvégzése után, hogy a főreáliskola békeidőben elvárt tudásának minimumával sem rendelkeztek.⁴⁸ A Kassai tankerület főigazgatója az 1917. március–áprilisi tanfolyamon részt vett, a frontról vagy a kórházból jelentkező katona-tanulókkal kapcsolatban azt a megállapítást tette, hogy néhány jelölt „bizony alig tudott valamit”.⁴⁹ A Budapest-vidéki tankerület iskoláiban az 1916–1917-es tanév érettségi előkészítő-tanfolyamát követő vizsgákon ismétlésre kötelezett (értsd elégtelen érdemjegyet szerzett) négy tanuló közül három katona-tanuló volt, akik későn

(1916. május 24.). A továbbiakban az ő helyzetükkel nem foglalkozom, hanem csakis a katona-tanulók eredményességét elemzem.

⁴⁷ KFL VI.1. 235/1916. Hadiériettségire előkészítő-tanfolyamról.

⁴⁸ Vajticzky Emánuel: Középiskoláink élete a háború második esztendejében. *Magyar Középiszkola* (1916) 8. sz. 315.

⁴⁹ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 199262/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának jelentése, statisztikai kimutatása az 1916–1917. tanévben a tankerület iskoláiban tartott rendkívüli [had]i és rendes érettségi vizsgák eredményéről. 1917. augusztus 1.

érkezve, külön miniszteri engedéllyel jelentkezhettek csak, alig 3-4 hétig látogatva az amúgy is rövid tanfolyamot.⁵⁰

A katona-tanulók gyenge eredményeinek okaira Nagy Endre: *Az első világháború diák-katonái* című tanulmányában mutatott rá. Ebben kifejtette, hogy a katonának bevonult diák emlékezetében jórészt elhalványultak a korábban szerzett iskolai ismeretek, mire vizsgázási célokból szabadságot kapott. A például matematikából vagy fizikából megszerzett tudást kiszorították a „hadtudományi” (szolgálati szabályzat, gyakorlati szabályzat, térképismeret), valamint a gyakorlati ismeretek (géppuska, aknavető, gránátvető, kézi-gránát, lángszóró alkalmazása, fedezék és futóárok-rendszer építésének módja, tüzérek-nél az ágyúk és a löelemek pályájának meghatározása stb.).⁵¹ A régi tudást csak kemény, megfeszített munkával lehetett (volna) feleleveníteni, miközben azzal is számolni kellett, hogy egy év alatt a tanuló teljesen elszokott az iskolai tanulástól és az iskolai környezettől. Nagy Endre szerint „már csak ezért is a diák-katonának tudásbeli felkészültsége jóval alatta maradt annak a szintnek, amelyet a tantervi utasítások megköveteltek”.⁵²

A gyenge teljesítmények azzal is összefüggtek, hogy a katona-tanulók egy része a front és a hátszág közötti lassú kommunikáció következtében nem tudott idejében jelentkezni az érettségi előkészítő-tanfolyamon való részvételre. Többször előfordult, hogy egyes katonai parancsnokságok nem értesültek kellő időben az oktatásügyi utasításról, és a tanulók érdeklődésekor arra hivatkoztak, „hogy nekik nincs tudomásuk az erre vonatkozó rendeletről”.⁵³ Ha a rendelet később mégis „eljutott” a frontra, akkor már csak késve tudták engedélyezni az érintetteknek a „tanulmányi szabadságot”. Ha a késve jelentkezők felvételt nyertek is az érettségi előkészítő-tanfolyamokra az illetékes iskolaigazgatók jóvoltából, sőt külön miniszteri engedélyt is kaptak a vizsgák letételére, jóval kevesebb idő állt rendelkezésükre, hogy elsajátítsák a vizsgák letételéhez szükséges tananyagot. Így nyert vizsgázási lehetőséget például a Naszódi Alapítványi Főgimnázium két katona-tanulója, Gavrus Sándor és Man Bálint, akik – bár csak 1917. március 26-án jelentkeztek az 1916–1917. tanév érettségi előkészítő-tanfolyamára – letelhették a nyolcadikos osztályvizsgát április közepén, a tanfolyam után; alig több mint fél hónapos felkészüléssel.⁵⁴

Több más gyakorlati körülmény⁵⁵ mellett a katona-tanulók gyenge szereplésének fő oka abban rejlett, hogy a tanulás nemigen volt összeegyeztethető az állásháborúval, a

⁵⁰ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 64867/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató jelentése az 1917. március–áprilisi érettségi előkészítő-tanfolyam eredményeiről. 1917. május 12.

⁵¹ A katona-tanulók számára kötelezően előírt katonai ismeretek részletes áttekintéséhez lásd *Kézikönyv tartalékos tisztek, egyévi önkéntesek és altiszti iskolák számára*. Szerk. Szász Ágost. Bp., 1916.

⁵² Nagy: *Az első világháború*, 72–73.

⁵³ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 45115/1917. A helyi püspök levele a miniszternek (hogy az intézzen fia számára tanulmányi szabadságot a honvédelmi miniszternél). 1917. március 19.

⁵⁴ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 46960/1917. A kolozsvári tankerületi főigazgató véleményes jelentése Gavrus Sándor és Man Bálint VIII. osztályos magánvizsgájára és érettségi vizsgájára vonatkozólag a Naszódi Alapítványi Főgimnáziumban. 1917. március 31.

⁵⁵ Mátyás Sándor katona-tanuló például arra hivatkozott vizsgaidőpontjának elhalasztása érdekében, hogy bár az orosz front egy olyan szakaszán tartózkodott, ahol a tanulásra fordított szorgalmát „teljes erőből ki-

lövészárok-harc körülményeivel, amint arról mind a hivatalos szervek, mind a katona-tanulók is rendre beszámoltak. Badics Ferenc, a Budapesti-vidéki tankerület főigazgatója hároméves tapasztalatként fogalmazta meg 1917. november 3-i véleményes jelentésében, hogy a katona-tanulók alig tudtak időt szakítani tanulásra szolgálatuk teljesítése közben.⁵⁶ Ugyancsak erről számolt be a Nagyváradi tankerület főigazgatója 1917. február 8-i véleményes felterjesztésében, kiemelve, „hogy a tanulók a lövészárokban vagy egyéb katonai szolgálatban [...] elemeiben és eléggé megismerkedjenek [a tananyaggal – Sz. R.], elképzelni sem tudom”.⁵⁷ Krokavec Tivadar tizedes, a Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium katona-tanulója maga vallotta be, hogy a nyolcadikos osztályvizsga letétele (1917. március 1.) után újfent a harctérre került, ahol a kérelmében említett érettségi vizsgájára nem készülhetett fel megfelelően. A diák levelében többek között erre hivatkozott, amikor megfogalmazta, hogy „az érettségi [sic!] vizsgálatra nem [...] készülhetek el mivel most újabban a XXVIII. menet zászlóaljal [sic!] a harctérre vagyok kivezényelve”.⁵⁸

A tanári szolidaritás szerepe a katona-tanulók iskolai teljesítményében

Annak ellenére, hogy a katona-tanulók vizsgáinak eredményessége igen alacsony volt, a 2. táblázat⁵⁹ adataiból kiolvashatjuk, hogy nemcsak az érettségire jelentkezők,⁶⁰ hanem a sikeres érettségit tett diákok aránya is nőtt a korábbi időszakhoz (1913–1914., 1914–1915. tanév) képest a második háborús, 1915–1916-os tanévben.

fejtheti”, a hetedik osztályvizsga sikeres letételéhez szükséges tankönyvei még nem érkeztek meg. MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 55546/1917. Mátyás Sándor miniszterhez írt levele (amelyben a VII. osztályos magánvizsga letételének időpontjára vonatkozó határidő kitolását kérte az 1917–1918-as tanév elejére). 1917. április 19.

⁵⁶ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 178063/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató véleményes felterjesztése a miniszterhez az 1917 őszen besorozott katona-tanulók osztály-, illetve érettségi vizsgáira vonatkozóan. 1917. november 3.

⁵⁷ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 20561/1917. A Nagyváradi tankerület főigazgatójának véleményes jelentése Menráth Ferenc önkéntes őrmester, a Temesvári Kegyeztanítótrendi Főgimnázium katona-tanulójának osztály- és érettségi vizsga letételére irányuló kérelméhez. 1917. február 8.

⁵⁸ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 44597/1917. Krokavec Tivadar tizedes, katona-tanuló a Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium diákja engedélyt kér a minisztertől az érettségi bizonyítvány vizsga nélküli megszerzésére 1917. március 3-ai levelében.

⁵⁹ A táblázat adatainak forrása: A M. Kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1916. [C] Statisztikai Évkönyv/IV. Közműveltség, közoktatásügyi és egyházi élet/A) Közműveltség és közoktatásügyi] 277–280., A M. Kir. kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., 1924. [C] Statisztikai Évkönyv/C/b) Az 1916., 1917. és 1918. évekről/IV. Közműveltség, közoktatásügyi és egyházi élet/A) Közműveltség és közoktatásügyi] 207–209.

⁶⁰ A táblázatban a felső kereskedelmi iskolákban lebonyolított érettségi vizsgákra vonatkozó adatokat nem szerepeltettem.

2. táblázat. Kimutatás az 1914–1918 közötti, fiú érettségi vizsgákról

Iskolai tanév	Jelentkezett (fő)	Sikeres érettségi vizsgát tett (%)
1913–1914	6504	83,7
1914–1915	6162	93,8
1915–1916	7160	95,9
1916–1917	5767	94,6
1917–1918	6491	89,1

Az érettségizők országos létszámváltozását helyi adatokkal is alátámasztjuk: például a Kassai tankerület főigazgatójának 1917-es jelentése a tankerületbe tartozó iskolákban tartott rendes és hadiérettségi vizsgákra vonatkozóan közölt adatokat. A tankerületben a sikeresen érettségizők száma a háborút megelőzően, valamint az első, illetve a harmadik háborús tanévben is 250–270 fő között mozgott, ám a második háborús tanévben ez a szám 400-ra nőtt. A főigazgató a kiugró növekedést azzal magyarázta, hogy az 1915–1916-os tanévtől kezdve bevezetett új kedvezmények (magánvizsga letételére jogosultak körének kiterjesztése, érettségi előkészítő-tanfolyamok megszervezése) lehetővé tették, hogy az első háborús tanévben nem vizsgázott katona-tanulók is megszerezhessék az érettségi bizonyítványt.⁶¹

A sikeresen (azaz legalább elégséges érdemjeggyel) érettségizők aránya 1916-ra az utolsó békeévhez képest 12%-kal emelkedett. Mivel az ebben a tanévben érettségire jelentkezők közül a kedvezményeknek köszönhetően nagy számban voltak jelen katona-tanulók, arra következtethetünk, hogy ők vizsgáik során kedvezőbb elbírálásban részesültek. A feltételezést, miszerint a katona-tanulóknak a magánvizsgákon, illetve az érettségi előkészítő-tanfolyamokat követő vizsgákon való sikeres szereplése mögött a velük szembeni tanári szolidaritás áll,⁶² számos forrással alátámaszthatjuk.

Porst Kálmán, a Kiskunfélegyházi Városi Katolikus Gimnázium igazgatója az 1915–1916-os tanév tanfolyamával kapcsolatban kiemelte, hogy a vizsgázó tanulók „tanulmányi eredményük elbírálásánál a legszorultabb helyzetben van a tanári lelkiismeret”.⁶³ A Nagyszombati tankerület főigazgatója úgy fogalmazott a miniszternek 1917. április 26-án írt jelentésében az 1917. március–áprilisi tanfolyamra vonatkozóan, hogy „a tanári testületek a legmesszemenő jóakarattal és elnézéssel bírálták el a tanulók tudását”.⁶⁴ Berkeszi István,

⁶¹ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 199262/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának jelentése, statisztikai kimutatása az 1916–1917. tanévben a tankerület iskoláiban tartott rendkívüli és rendes érettségi vizsgák eredményéről. 1917. augusztus 1.

⁶² A M. Kir. kormány 1915–1918. évi működéséről, [B. Az ország közállapotai. Közoktatásügyi és hitélet.] 305.

⁶³ Kőfalviné Ónodi Márta: Élet a Kiskunfélegyházi Gimnáziumban az első világháború idején. Múltbanéző. http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/koom-08t1.html. (Legutóbbi megtekintés: 2020. december 1.)

⁶⁴ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 57794/1917. A nagyszombati tankerületi főigazgató véleményes jelentése az 1917. március–áprilisi érettségi előkészítő-tanfolyam lefolyásáról és eredményeiről. 1917. április 26.

a Temesvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola igazgatója arról számolt be naplójában, hogy az utolsó háborús tanévben a tanfolyamokon részt vett katona-tanulók „kedvező elbírálást”, jobb érdemjegyet kaptak, sőt közülük a háború idején senkit sem buktattak meg.⁶⁵ Nagy Endre idézett tanulmányában lehetségesnek tartotta, hogy a vizsgáztató tanári kar megegyezett: a katona-tanuló olyan eredményű bizonyítványt kapjon, mint amilyet „tényleges diákkorában” is szerezni szokott.⁶⁶

Szintén a szolidaritás közkeletű tapasztalatára utal, hogy több katona-tanuló már a vizsgák előtt biztos volt abban, hogy azon sikeresen – legalábbis elégséges eredménnyel – szerepel majd. Ezt állapította meg az Újverbászi Állami Községi Főgimnázium igazgatója is az 1917. március–áprilisi tanfolyamával kapcsolatban: „a tanulók jó része komoly munkálkodás nélkül is mintegy biztos érettségire számít és felületesen végzi iskolai teendőit”.⁶⁷ Szintén ezt hangsúlyozta a *Szeged és Vidéke* című napilap 1916. június 10-i száma. A lap Lesben című rovatában megjelent cikk szerint a vizsgázó diák sokszor maga is tisztában volt vele, „hogya sokat [...] nem lehet tőle kívánni tudás dolgában”, hiszen e tudat „tisztá, világos, erős” és „minél jobban közeledik az érettségi, annál jobban izmosodik a maga erejében”.⁶⁸ A tanárok tudták, hogy igen keveset követelhetnek meg: a lap komikusan jegyezte meg, hogy a vizsgáztatóknak sokszor úgy kellett kérdeznie,⁶⁹ hogy arra a diák válaszolni is tudjon. Egykorú megállapítás szerint a hadiérelettségi vizsga általában „nem a diáknak, hanem százszor inkább a tanárnak kín és ideges drukkolás”.⁷⁰ Minden bizonynyal ezért nem kellett az érettségi vizsga miatt idegeskednie Kókay László szegedi önkéntesnek sem, aki 1916. május 21-én még a Doberdón harcolt, két nappal később, május 23-án délután pedig már – szabadságot nyerve – Szegeden tartózkodott. A könnyen teljesíthető vizsgára vonatkozóan naplójában humorosan jegyezte meg, hogy „az érettségit sikerrel letettem, [így] nem lett volna szükség, még ha hoztam volna magammal is, a Lakos[-féle]

⁶⁵ Arra a kérdésre, hogy milyen „érdemeket” helyeztek előtérbe a vizsgáztatók a valódi tudás helyett, egyértelmű választ kaphatunk Berkeszi István naplójából. Az igazgató úgy fogalmazott, hogy az említett tanulók között voltak „tiszték, őrmesterek, többszörösen kitüntetett katonák; volt egyik őrmester, kinek öt kitüntetésé között volt a nagy ezüst vitézségi érem, a német vaskereszt, bolgár vaskereszt, Károly csapatereszt, hozzá mellén és lábán volt keresztüllőve”. Azaz a vizsgáztatás során a hadseregben elért katonai rang, a kitüntetések minősége és száma, illetve a háború során szerzett sebesülés lett az osztályozási szempont. *Kataklizma*, 84.

⁶⁶ Nagy: Az első világháború, 72–73.

⁶⁷ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott érettségi előkészítő-tanfolyamról. 1917. május 24.

⁶⁸ Lesben. *Szeged és Vidéke* 1916. június 10. 2.

⁶⁹ A *Kecskeméti Ujság* egyik cikkének szerzője a kecskeméti vasúti vendéglőben fültanúja volt, amint egy csoport katona diák beszélgetett a sikeres érettségi vizsgáról. Egyikük elmesélte, hogy tőle a vizsgáztató elnök – amikor látta, hogy a tanuló zavarban van – azt kérte, hogy „beszéljen a magyar vitézségről”. Amikor azonban a tanuló erre a kérdésre sem tudott értelmes válasszal felelni, az elnök csupán azt kérdezte meg, hogy mi lóg a mellén és azt hol szerezte. Miután a tanuló erre már megfelelő választ adott – elmondta, hogy az arany vitézségi érmet a Doberdón, egy olasz géppuska és fényszóró elfoglalását követően kapta meg –, a vizsgáztató elnök kijelentette, hogy átengedi a vizsgán. A többi tanárhoz fordult nevetve és kijelentette, hogy „magyar vitézség az, hogy valaki megszerezze magának az arany érmet”. A hős diákok. *Kecskeméti Ujság* 1916. július 4. 2.

⁷⁰ Lesben. *Szeged és Vidéke* 1916. június 10. 2.

kézigránát használatára”.⁷¹ Dormándi László ugyancsak a hadiéretségi vizsga sikeres letételéről számolt be *Katonakorom emlékére* című írásában, hangsúlyozva, hogy az 1916. május–júniusi hadiéretségi vizsga lényegében „abból állt, hogy mindenféle terhes kérdézősködést mellőzve” megkapta a bizonyítványt. Dormándi hangsúlyozta, hogy ennek rendkívüli módon örült, hiszen írásában úgy folytatta, hogy „meglehetősen közepes tanuló voltam, matematikából több mint gyenge, s valószínűleg bajban lettem volna, ha nem így szerzem meg”.⁷²

Kísérletek a tanári szolidaritás mint visszaélés visszaszorítására

A 2. táblázat adatai szerint az 1915–1916-os tanévben mind az érettségizők száma, mind a sikeres vizsgát tevők aránya számottevően emelkedett. Előbbi a katona-tanulóknak biztosított kedvezményekkel, utóbbi a tanári szolidaritással magyarázható.

Az utolsó két háborús tanévben (1916–1917, 1917–1918) viszont csökkent az érettségi vizsgát sikeresen teljesítők aránya. A hivatalos álláspont szerint ez azzal indokolható, hogy a háború közepéig egyre enyhébb, onnantól kezdve viszont ismét szigorúbb elbírálást érvényesítettek a vizsgázókkal szemben.⁷³

A statisztikai kimutatásból kiolvasható trenddel egybehangozva a feltárt levéltári dokumentumok egyértelműen igazolják, hogy a háború második felében egyre gyakrabban adtak hangot nemtetszésüknek a tankerületi főigazgatók a vizsgákon tapasztalható tanári szolidaritás mint nemkívánatos visszaélés miatt. A Kolozsvári tankerület főigazgatója a miniszternek írt véleményes jelentésében (1917. július 17.) bemutatta a háború alatti oktatásra „nagy árnyékot vető magánvizsgálatok ügyét”. Beszámolója szerint személyesen tapasztalta meg tankerületében, hogy VIII. osztályos osztálybizonyítványt, illetve latin nyelvből és matematikából jó érdemjegyet kaptak olyan tanulók is, akik néhány nappal később a szóbeli érettségi vizsgán „botrányos tudatlanságot tanúsítva elbuktak”. Ennélfogva a tankerületi főigazgató javasolta a magánvizsgák megszigorítását, hozzátéve, hogy „ezzel [...] a mind jobban terjedő közműveltségnek és tudatlanságnak szándékozom útját szegni”.⁷⁴

Másik példánk egy, ugyancsak a magánvizsgákra vonatkozó miniszteri megjegyzés volt, amelyre véleményes jelentésben reagált Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója (1918. február 14.). A miniszter úgy fogalmazott, hogy azokban az intézetekben, ahol az 1916–1917. tanév folyamán miniszteri vagy főigazgatói megbízott elnökölt a magánvizsgákon, általában rendkívül eltérő eredmény született az 1915–1916. évi ered-

⁷¹ Kókay László: *Iskolapadból a pokolba. Kókay László doberdói naplója*. Bp., 2019. 246.

⁷² Dormándi László: *Katonakorom emlékére. Alföld* 48 (1997) 7. sz. 35.

⁷³ *A M. Kir. kormány 1915–1918. évi működéséről*, 305.

⁷⁴ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 101840/1917. A Kolozsvári tankerület főigazgatójának véleményes jelentése Hirsch Andor I. és II. osztályos magánvizsgálataira vonatkozó kérvénye kapcsán. 1917. július 17.

ményekkel szemben, amikor a vizsga elnöke gyakran a tanári kar tagjai közül került ki⁷⁵ és aki „sokkal alacsonyabb mértéket alkalmazott”. A miniszter ezért leszögezte, hogy „a legkomolyabban figyelmezteti az egyes intézetek igazgatóit, hogy a magántanulóknak közművelődésükre nézve káros és veszélyes elszaporodását csakis a magánvizsgálatoknak teljes szigorúsággal való elbírálása által lehet elérni”. A főigazgató jelentésében megígérte, hogy a középiskolai bizonyítványok értékének megóvása érdekében a jövőben teljes szigorúsággal fog eljárni azokban az intézetekben, ahol kiderül, hogy enyhe elbírálás történt.⁷⁶

A tankerületi főigazgatók, illetve megbízottjaik tehát az érettségi vizsgákon elnökként, kontroll alatt tarthatták a tanárok szolidaritását. A háború második felétől tapasztalható szigorodás összefüggésbe hozható tevékenységük növekedésével. A tankerületi főigazgatók részvétele emelhetette a vizsgák színvonalát, mivel azok „könnyebben és gyorsabban buktatnak még a szaktanár véleménye ellenére is, mert ők nincsenek tekintettel a tanuló múltjára, ők csak aszerint ítélik meg a tanulót, ahogyan az érettségi alkalmával felelni hallották”.⁷⁷

A katona-tanulóknak nyújtott különleges kedvezmények érvényesítése

Már az első háborús tanévet tekintve elmondható, hogy a kormány – bár előbb átalakította az egyévi önkéntesség kedvezményének rendszerét, majd létrehozta a hadiériettség intézményét – a katona-tanulók helyzetét nem tudta megfelelőképpen rendezni. A kedvezmények 1915-ben csak az addig az iskolát normál módon látogató, rendes tanulók javát szolgálták, akik így a tanév elvégzéséről osztálybizonyítványt, illetve érettségi bizonyítványt kaptak. Másrészt, a magánvizsga lehetősége csak a tanév folyamán bevonult VIII. osztályosokra vonatkozott, az alsóbb osztályba járókra nem.

E problémát kezelte a második háborús tanévben hozott rendelet, ami a jelentkezést életkorhoz, és nem az elvégzett osztályok számához kötötte. A magánvizsgákra való jelentkezés esélyét azonban több tényező is rontotta, így számos esetben az érintett diákok nem tudtak megjelenni rajtuk. Egyrészt, a nyári nagyszünetben a tanári kartól nem volt elvárható, hogy vizsgáztatási célból bemenjen az iskolába, akkor sem, ha a katona-tanulók

⁷⁵ A többek között az osztály- és érettségi vizsgák megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos 1884., illetve 1905. évi Utasításokban előírtakkal szemben – miszerint a magánvizsgákon minden esetben az illető tankerületi főigazgató, annak helyettese vagy az illetékes egyházkerületi főhatóság elnököl – ezt a kedvezményekre vonatkozó rendeletek tették lehetővé, az osztályvizsgák és hadiériettség vizsgák száma ugyanis rendkívüli módon megnövekedett. Az említett utasítások áttekintéséhez lásd A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minisztériumtól. 10288. szám. Érettségi vizsgálati utasítás. Kiadott az 1883. évi XXX. törvénycikkely 22. paragrafusa alapján. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. Tizennyolczadik folyam.* Bp., 1884. 565–585.; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 105500/1905. évi körrendelete a középiskolai érettségi vizsgálatra vonatkozó Utasítás módosításáról. 1905. december 18. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. Harminckilencedik folyam.* Bp., 1905. 1680–1720.

⁷⁶ KFL VI.1. 122/1918. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatójának leirata tankerületébe tartozó iskolái részére. 1918. február 14.

⁷⁷ Buktatnak az érettségén. *Magyarország* 1915. július 4. 13–14.

éppen erre az időszakra kaptak volna szabadságot katonai parancsnokságaiktól.⁷⁸ Másrészt, esetenként a katona-tanulók nem tudtak idejében jelentkezni a vizsgá(k)ra a nem megfelelő tájékozódás vagy a nem megfelelő gyorsaságú információáramlás miatt.

A Budapest fő- és székvárosi tankerület főigazgatója egy, a miniszternek írt véleményes jelentésében például kifejtette, hogy számos katona-tanuló kérelmével találkozott, akik szabadságuk alatt próbáltak maguknak magánvizsga-engedélyt intézni, ám visszavonták kérelmeiket, miután értesültek róla, „hogy az ügyet saját hatáskörben s így a kívánatos gyorsasággal elintézni” nincs módjában, mivel a döntéshez miniszteri engedély szükséges.⁷⁹ Ugyanerre utal a Kolozsvári tankerület főigazgatójának a miniszterhez írott véleményes felterjesztése, aki megjegyezte, hogy „a katonatanulók majdnem mindig szabadságuk vége felé folyamodnak vizsgálati engedélyért. Kérvényük ennél fogva fizikai idő hiányában alig nyerhet kellő időre elintézést”.⁸⁰

A közvélemény álláspontja

A legfiatalabb sorköteles korosztály(ok) besorozása, valamint az osztály- és érettségi vizsgák intézményének módosítása számottevő kritikában részesült egyrészt az oktatásügyi szereplőinek jelentéseiben, másrészt a sajtón keresztül.

A negatív kritikák elsősorban az érettségi előkészítő-tanfolyamok koncepciójának, illetve a háború alatt kialakított vizsgázási rendszerek bírálatával voltak kapcsolatosak. Vajticzky Emánuel számolt be a *Középiskoláink élete a háború második esztendejében* című áttekintő írásában arról, hogy a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatójának és az iskola pedagógus testületének véleménye szerint semmi sem indokolta, hogy a VII. osztályt végzett, besorozott tanulókat is feljelentkeztessék a tanfolyamokra. Emellett az igazgató úgy vélte, hogy lehetetlen a tanulóknak a VII. osztályra szánt, 10 hónapnyi tananyagot mindössze 1 hónap leforgása alatt rendesen megtanítani, hiszen azt normál körülmények között is nehéz elsajátítani, „a VII. osztálynál az egyévi erős munkában” ugyanis teljesen „kifárad az elme”.⁸¹ A Nagyváradi tankerületi főigazgató véleményes jelentése szerint – miután nyilvánvalóvá vált, hogy a háború elhúzódik –, a középiskolák utolsó két osztá-

⁷⁸ A lehetőség megvalósulásáról elsőként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 7/1918. elnöki sz. rendelete (kelt 1918. január 2.) tudósított azoknak az 1917–1918-as tanév folyamán véglegesen elbocsátott (leszerelt) katona-tanulóknak, akik 1916–1917-ben végezték volna el a VIII. osztályt, de bevonulásuk miatt 1915–1916-ban még a VII. osztályról sem tudták letenni az osztályvizsgát. KFL VI.1. 29/1918. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 7/1918. elnöki sz. rendelete.

⁷⁹ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 19008/1917. A Budapest Fő- és Székvárosi tankerület főigazgatójának véleményes jelentése Szegedy Lajos, a budapesti VII. kerületi István-úti Magyar Királyi Állami Főgimnázium katona-tanulójának VIII. osztályos magánvizsgájára vonatkozó kérelmével kapcsolatban. 1917. február 7.

⁸⁰ MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háborús vizsgakedvezménye. 95776/1917. A Kolozsvári tankerület főigazgatójának véleményes felterjesztése Kovácsy Árpád katona-tanuló, a Dési Magyar Királyi Állami Főgimnázium katona-tanulójának VIII. osztályos osztály-, illetve hadiéretrétségi vizsgájára vonatkozó kérvényével kapcsolatban. 1917. július 8.

⁸¹ Vajticzky: *Középiskoláink*, 315–316.

lyában egy-egy féléves tanfolyamot kellett volna bevezetni. Szerinte a tanulók fél év alatt „lelkiismeretes tanítás és tanulás mellett” a teljes tanév anyagát kellő mértékben el tudták volna sajátítani, ám a lövészárokban vagy egyéb katonai szolgálatban, illetve a 3-4 hetes kurzus alatt ugyanezt már lehetetlennek tartotta.⁸² Hasonló véleményen volt Kardos József, a Debreceni Állami Főreáliskola igazgatója is: szerinte a tanfolyamok megszervezése a már hosszú idő óta bevonult katona-tanulók számára volt csak helyes és indokolt lépés, ellenben „oly kevésé látszik megokoltnak az alig bevonult avagy még be sem vult tanulóknak felvétele”.⁸³ Az említetteknel is kritikusabb hangot ütött meg a *Szeged és Vidéke* című napilap. A Lesben című rovat cikke két érvet hozott fel az érettségi előkészítő-tanfolyamokkal szemben. Egyrészt, megfogalmazta, hogy az általában egy hónapig tartó tanfolyamok alatt a tananyag éppen csak „megismerhető”, semmiképpen sem sajátítható el kellő alapossággal. Másrészt, a cikk szerzője úgy vélte, hogy az igazán értékes „érettségi bizonyítvány nemcsak egy év tanulmányi eredményéről számol be, hanem több” esztendő teljesítményéről. Ezért – bár a cikk szerint is szükséges volt a harctéren küzdő diáksereg szorult helyzetének méltánylása – „komolytalan és felesleges időtöltés” volt bizonyítványt kiadni egy 25 napos „iskolaév” elvégzése után. A cikk szerzője konklúzióként megfogalmazta, hogy mindenféle „vizsgakomédia” nélkül ki kellene adni a bizonyítványt, eltörölve a csak „látszaterettségek” gúnyolt hadiériettség vizsgát.⁸⁴ Ugyancsak ezt az álláspontot képviselte Dr. Borbély Zoltán, aki a *Világ*ban megjelent, A nürnbergi tölcsér című írásában megfogalmazta, hogy a minisztérium feláldozta a tudományt a háború oltárán: vasakarattal kérte számon a tudást a tanulókon, miközben nem látta be, hogy „ahhoz, hogy valaki jó szakasparancsnok, vagy jó századparancsnok legyen, nincs szükség kettős könyvvitelre, algebrára, görög és latin nyelvre, ábrázoló geometriára, elméleti fizikára”. A szerző szerint ahhoz, hogy valaki jó katona legyen, elegendő a gyakorlati katonai kiképzés, hiszen nem hadvezérek vagy hivatásos főtisztek képzése a cél. Ezért Borbély szerint semmi szükség nem volt „a tudományos gyorstalpalásra” (értsd érettségi előkészítő-tanfolyamokra), amelyeknek „sem tudományos, sem gyakorlati értékük nincs, csak a tanári testületet nyomorítják meg,” sőt az értelmetlen „bizonyítványgyártásra” (értsd hadiériettség vizsgára) sem, mivel ezen bizonyítványoknak szerinte nem volt meg a normál érettségihez képesti didaktikai értéke.⁸⁵

Mindamellet a hazai sajtó nagy része határozottan kiállt amellett, hogy a háborút megjárt katona diákoknak kijár a vizsgákon a méltányosság és a szolidaritás. Számos példát találhatunk arra, hogy a tanári, vizsgáztató kart a szorult helyzetben lévő tanulóifjúság megsegítésére szólították fel. A *Szeged és Vidéke* a katona-tanulók vizsgáztatásával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „igen természetes és bizonyos, hogy a tanárok

⁸² MNL OL I. K 500/a. VKM Tanulók háború vizsgakedvezménye. 20561/1917. A nagyváradi tankerületi főigazgató véleményes jelentése Menráth Ferenc önkéntes őrmester, a Temesvári Kegyesrendi Főgimnázium katona-tanulójának osztály- és érettségi vizsga letételére irányuló kérelméhez. 1917. február 8.

⁸³ Vajticzky: Középiskoláink, 315.

⁸⁴ Lesben. *Szeged és Vidéke* 1916. június 10. 2.

⁸⁵ Borbély Zoltán: A nürnbergi tölcsér. *Világ* 1918. április 19. 1–2.

is kellő méltányossággal teljesítették ez egyszer az eddigieknél is nehezebb föladatukat”.⁸⁶ Ehhez hasonlóan a *Kecskeméti Napló* azt emelte ki, hogy „humánusan és lelkiismeretesen fogták föl eme rendkívüli feladatukat fáradhatatlan pedagógusaink”.⁸⁷

⁸⁶ Tallózás a szegedi Értesítőkbén. A második háborús tanév. *Szeged és Vidéke* 1916. július 22. 3.

⁸⁷ Hadi érettségi. *Kecskeméti Napló* 1916. június 28. 3.